

УДК 37.015.6

Олександр Шпак, доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВО України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
м. Київ

ЕКОНОМІКА ОСВІТИ – СКЛADOVA ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ

У статті автор веде мову про економіку освіти як галузеву економічну науку, визначає її функції, місце і роль в якісному освітянському просторі.

Ключові слова: освіта, економіка, споживання, освітня галузь, фінансування.

В статті автор веде мову про економіку освіти як окрему економічну науку, визначає її функції, місце і роль в якісному освітянському просторі.

Ключевые слова: образование, экономика, потребление, образовательная отрасль, финансирование.

In the article an author conducts speech about the economy of education as of a particular branch economic science, determines it a function, place and role in high-quality elucidative space.

Keywords: education, economy, consumption, educational industry, financing.

Постановка проблеми. Прогнозування та визначення конкретних шляхів реалізації економічної освіти має неодмінно враховувати особливості, іманентно притаманні самому економічному розвитку. Йдеться передусім про черговість та переплетеність еволюційних і революційних змін. Практично мова йде про нове сприйняття економічного середовища як кризь змістову та конотаційну призму таких базових і порівняно нових для вітчизняної економічної системи категорій, як ринок, конкуренція, підприємництво, економічна самостійність підприємств і регіонів, створення вільних економічних зон, диференціація доходів, різноманітність форм власності, так і переосмислення, надання нового трактування таким поняттям, як участь держави у регулюванні ринку, суспільне благо, соціальне забезпечення тощо. Разом з тим вже покладено початок еволюційному процесу в освоєнні результатів значного переміщення України в системі всесвітніх економічних координат. Під цим ми розуміємо оволодіння все ширшими колами суспільства теорією і практикою нового господарювання, виявлення усіх взаємозв'язків, що закладені в розвиток ринкових відносин. Свідченням початку процесу еволюціонування вітчизняної економічної системи може бути навіть і термінологічний зріз – час, коли до свідомості суспільства увірвалися поняття “ринок”, “оренда”, “оренда з правом викупу”, “кооператив”, “комерційний банк”, поступився місцем процесу логічного імплантування в економічний лексикон суспільства нових понять, що є логічними похідними від процесу економічних трансформацій

– “єдиний податок”, “фіксований сільськогосподарський податок”, “індекс відносної податкоспроможності регіону”, “податкове зусилля”, “казначейське виконання бюджету”, “дерегуляція” тощо. Логічно передбачити, що процес адаптації змісту економічної освіти до нових реалій економічного розвитку буде перманентним і безперервним і тим самим повсякчас вимагатиме удосконалення підходів до організації економічної освіти.

У цьому аспекті особлива роль належить учительським кадрам, які повинні глибинно розумітись в економічних процесах, давати їм аналітичну й об'єктивну оцінку.

Слід визнати незаперечним той факт, що сьогодні до складу економічних знань, необхідних шкільному вчителю, обов'язково повинні входити знання з економічної освіти. Адже фахівець у галузі освіти повинен вміти не тільки аналізувати результати своєї трудової діяльності, а й раціонально спрямовувати свою діяльність на досягнення найвищих показників, знати, від чого залежить якісний результат своєї діяльності, розуміти і вмотивовувати своє прагнення до постійного самовдосконалення. Учитель має збагнути економічну суть таких факторів, як наповнюваність класів, учнів на одного вчителя, рівень освіти батьків, особливості розміщення школи в сільській чи міській місцевості тощо. Учитель нового покоління повинен орієнтуватися як саме фінансується державна система освіти, у яких бюджетах передбачаються видатки на освіту, чому рівень матеріального забезпечення освітян повністю залежить від економічного стану

держави і рівня наповнення бюджету. Вихованці педвузів мають вміти проектувати пожиттєві доходи індивідууму залежно від рівня здобутої ним освіти. Ось чому повноцінна професійна підготовка студентів педагогічних ВНЗ є неможливою без вивчення ними такої спеціальної дисципліни, як економіка освіти, під якою ми розуміємо економічну науку, яка вивчає специфічні виробничі відносини, економічний механізм функціонування системи освіти, її суспільну і соціально економічну роль.

Якою є ця підготовка, ми пересвідчилися на багатьох фактах науково-експериментального дослідження і аналізу практичних доробок.

Аналіз досліджень з проблеми. Витоки зародження економіки освіти як наукової галузі знаходимо у працях академіка С. Струміліна. Ще на початку 20-х років він стверджував, що капітальні витрати казни на шкільне навчання відшкодовуються вже упродовж перших 1,5 років навчання, а протягом наступних 35,5 років держава отримає чистий прибуток на цей капітал у розмірі 73% річних¹. Більш рентабельного вкладання капіталу, на думку С.Г. Струміліна, не можна було запропонувати. За його розрахунками, освіта, що відповідає 14 рокам шкільного навчання, дає приріст кваліфікації у 2,8 рази більший, ніж відповідний за тривалістю стаж.

Своє монографічне оформлення теоретична модель економіки освіти отримала в публікаціях В.О. Жаміна і С.Л. Костянина в 60 – 70 рр. Вони визначали економіку освіти як науку, яка вивчає характер прояву і специфіку дії економічних законів в одній із галузей народного господарства – в освіті, досліджує рух матеріальних і грошових засобів, що надаються суспільством на розширене відтворення кваліфікованої робочої сили через систему освіти з метою задоволення потреб народного господарства, науки, культури і виховання людини.

Наведена позиція вважалася важливим відкриттям для економічної науки і стала досить вагомою підставою для поглибленого аналізу широкого кола економічних проблем освітянської галузі. Особливої уваги заслуговує постулат про те, що економіка освіти – невід’ємна складова частина системи економічних наук.

Подальші розробки економічних проблем освіти пов’язуються з іменами таких вчених: О. Анчишкін, О. Дайновський, С. Джалалов, В.Марцинкевич, Є. Жильцов, Г. Єгіазарян,

В. Єрошин, С. Зарецька, М. Хроменков, В. Щетинін, Б. Рябушкін, Л. Якобсон та ін. У 70 – 80-х роках російськими вченими було сформовано економіку освіти як галузь науки та навчальну дисципліну. Серед основних досягнень російської наукової школи слід назвати: обґрунтування² важливості цієї сфери наукових досліджень, розробка програми і навчального курсу економіки освіти, значний внесок у дослідження проблем економічної ефективності освітньої діяльності. У 80-х роках В. Марцинкевич розрахував забезпеченість робочої сили США фондом освіти. Фонд освіти або фонд освітнього потенціалу розраховується як нагромаджені сукупні витрати суспільства на освіту його громадян.

Зростання значення освіти у процесі відтворення людського фактору знайшло своє відображення в працях багатьох українських учених. Проблеми підготовки кваліфікованої робочої сили як важливої частини досліджень закономірностей функціонування ринку праці розглядаються в роботах таких вчених, як Л. Безчасний, Д. Богиня, А. Головач, Г. Дмитренко, Г. Оганян, М. Долішній, М. Шаленко, В. Козак, В.Кученко, В. Паламарчук, В. Новіков, В. Юхименко та ін.

На нашу думку, останнім часом з’явилась досить солідна робота І. Каленюк “Економіка освіти” (Економіка освіти: навч. посібник. – К.: “Знання України, 2006. – 316 с). Особливість її полягає в тому, що Ірина Сергіївна вперше і на досить високому науковому рівні систематизувала теоретичні та практичні основи економіки, розглянула проблеми освітньої діяльності, систему організації та управління освітою, фінансовий механізм освіти як галузі, соціально-економічну ефективність освіти тощо.

Є інші напрацювання. Скажімо, дослідження О. Варецької, М. Карліна, В. Кудіна, О. Чернишова та ін.

Усі вони мають певний змістовий характер, наповнення, прогнозовані ідеї. На жаль, багатьом з них не дістає навчально-виховного забезпечення, яким чином слід готувати майбутнього освітянина до розуміння основ економіки освіти, практичного використання їх у педагогічній життєдіяльності.

Мета статті. Розкрити сутність і концептуальну ідею “економіки освіти” як галузевої науки, її функції, прослідкувати навчальне формування майбутнього спеціаліста (і вже сформованого) з цієї аспектною підготовки.

¹Струмили́н С.Г. Эффективность образования в СССР / Экономическая газета. – 1962. – №14. – С. 28 – 30.

²Уткіна В. Нові суспільні функції вчителів України у створенні якісного освітнього простору // Економіка у школі. – 2007. – №10.

Виклад основного матеріалу. Якісна освіта розглядається сьогодні як один із індикаторів високого рівня життя, інструмент соціальної злагоди та економічного зростання. Співвідношення економічної та соціальної сфери суспільства мають свої особливості. Економіка служить визначним фактором важливих соціальних інститутів, таких, як освіта, наука, сфера культури тощо. У той же час система освіти є важливим фактором розвитку економіки. Вплив результатів освіти на рівень ефективності праці та економічний потенціал, на розвиток засобів інформації та комунікацій має винятковий характер у зв'язку з переходом до постіндустріального суспільства. Основними проблемами у співвідношенні економіки та освіти є:

- освіта як елемент соціальної сфери націлена на задоволення потреб людей. Тобто у цьому плані соціальної політики розвиток системи освіти не може мати прямої мети отримання матеріальної вигоди. Освіта – це сфера, де суспільство витрачає ресурси, створені матеріальним виробництвом;

- система освіти як сфера, що надає послуги населенню, має змогу якоюсь мірою забезпечувати свої потреби, приносити доходи у бюджет закладом, які надають відповідну послугу;

- система освіти консервативна. Це пов'язано, по-перше, з підготовкою кадрів для себе; по-друге, з класно-урочною парадигмою, яка домінує вже кілька століть; по-третє, з наявністю ядра педагогічних кадрів, які є носіями внутрішніх традицій педагогічного середовища щодо ідеї служіння вічним ідеалам доброти, справедливості та характеризуються патріархальним типом мислення, безвідносним ставленням до реального економічного укладу. Спостерігається значна різниця у віці між вихователями та вихованцями, бо педагогічна професія дає змогу працювати у достатньо похилому віці. Складається психологічна опозиція, яка підкріплюється різницями світоглядного характеру;

- система освіти повинна бути адекватною рівню економічного розвитку. Неможливе планування тих заходів модернізації освітніх закладів, які входили б у конфлікт із досягнутим та прогнозованим на перспективу рівнем економічного, соціально-політичного і культурного розвитку суспільства;

- зміни в системі освіти, які не мають комплексного характеру, не торкаються одночасно засад виховної діяльності, змісту освіти, методів викладання, організації навчального процесу, структури та функції освітніх

закладів, системи підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів, не будуть мати сталий характер, тобто вони повинні мати системний характер та бути матеріально забезпеченими як у момент введення, так і на перспективу.

Рівень загальної освіченості населення та якості підготовки вчителів прямо та опосередковано впливають на економічні показники країни. Інноваційна діяльність можлива тільки тоді, коли люди з освітою володіють особливими знаннями про особливі способи використання цих знань. Ускладнення структури економіки потребує більш розгалуженої структури освіти, змін технологій, використання знань та загалом підвищує значення освіти, порівнюючи її з іншими економічними показниками.

Матеріали багаторічного дослідження з проблем економічної освіти та виховання в різних закладах освіти України переконують у тому, що за останні роки була проведена значна робота з вдосконалення та поглиблення економічної освіти учнів. Чимало загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів досягають значних результатів у питаннях озброєння учнів економічними знаннями та вміннями, формування в них навичок практичної реалізації здобутих знань, забезпечення їх входження та адаптації до реально діючої системи економічних стосунків, започаткування компаративного аналізу основ світового економічного досвіду. Суспільно важлива цінність та стратегічна незамінність такої цілеспрямованої підготовки посилюється тривожними фактами і навіть проявом економічної некомпетентності, яка, серед інших об'єктивних та суб'єктивних причин, також призводить до поглиблення економічної кризи в державі. Серед негативних чинників необхідно назвати необгрунтовані пропозиції керівників міністерств, відомств і підприємств щодо вирішення тих чи інших економічних проблем; марнотратство; відсутність дієвого контролю за використанням державного майна; непрозорість бюджетного процесу; намагання вирішити бюджетні проблеми винятково за рахунок посилення податкового тиску, майже масова корупція, непрофесійне обгрунтування економічного ефекту, що в непоодиноких випадках призвело до низької капіталовіддачі інвестицій тощо.

І все це негативно відбивається на економіці освіти, яка потребує щорічного перегляду в бік збільшення асигнувань, які, за даними досліджень, окупляться сторицею.

Сьогодні вже нікому не спаде на думку оцінювати національне багатство будь-якої країни мірками початку ХХ ст., як от запасами корисних

копалин, родючими ґрунтами, виплавленням сталі тощо. Сьогодні всі розуміють, що багатство країни визначається сукупним рівнем інтелектуального потенціалу суспільства.

На заході давно зрозуміли: “Найбільш важливою галуззю довгострокового капіталовкладення є національна система середньої освіти. Більш високий рівень знань, отриманих в школі майбутніми спеціалістами, стане вирішальним фактором підвищення професіоналізму, необхідного для зростання продуктивності праці в промисловості. Без суттєвого підвищення якості викладання в початковій і середній школах жодні міри регулювання на макроекономічному рівні або технологічні новинки не зможуть забезпечити зростання продуктивності праці і підвищення життєвого рівня населення”³.

Таким чином, не визначаючи фактично пріоритетності розвитку освіти, не забезпечуючи нормальних умов для цього, сьогодні наше суспільство допускає дві фатальні за своїми наслідками помилки: по-перше, не фінансуючи сьогодні на належному рівні освіту, ми не зможемо виробляти конкурентоспроможну продукцію завтра і ніколи не знайдемо свого місця у світовій системі поділу праці; по-друге, не забезпечивши нормальних умов для освіти нинішнього покоління, ми робимо моральний злочин перед майбутніми поколіннями. Ось чому вищі інтереси суспільства вимагають, щоб повноцінне фінансування освіти стало пріоритетним напрямом капіталовкладень. Причому, вкладати слід не стільки, скільки зможемо, а стільки, скільки потрібно для повноцінної освіти на належному сучасному рівні. Адже зрозуміло, що при зниженні фінансування погіршується якість освіти. Причому в майбутньому буде ще гірше, оскільки головна відмінність ринкової економіки від планової полягає в тому, що в плановій економіці відсутній товар, а у ринковій – гроші. Ось чому джерела фінансування освіти слід віднайти вже зараз⁴.

Слід підкреслити, що два останні роки асигнування в освіту дещо збільшилися. Це радує. Але проблема полягає в тому, що раціональне використання цих ресурсів бажає бути значно продуманішим. Біда якраз криється у безвідповідальній економічній і фінансовій дисципліні. Хто і коли вчителя цьому навчав?

У Теплицькому районі Вінницької області і Володарському районі Київської області 84

вчителям різних предметів попросили дати відповідь на два питання: а) з яких джерел фінансується освітня галузь? б) назвіть будь-яку статтю фінансового документу школи. З названої кількості лише... 12 осіб дали більш-менш конкретну відповідь.

Нагальна потреба у вивченні курсу економіки освіти у вищих педагогічних закладах освіти викликана тими кардинальними змінами, які вже відбулись і будуть поглиблюватись і розширюватись в міру становлення ринкових відносин в Україні. У першу чергу мова йде про докорінну реконструкцію відношень власності і всього комплексу виробничих відносин як у межах народного господарства, так і на рівні освітянської галузі. По-друге, це пов'язано з необхідністю перетворення сфери освіти дійсно в пріоритетну галузь державної політики та життєдіяльності суспільства. По-третє, це потреба реформування всієї системи освіти і створення нового економічного механізму управління навчальними закладами, що передбачено законом України “Про освіту”. По-четверте, з вимогами до нострифікації вітчизняних дипломів та курсом на зближення вітчизняного змісту навчання до стандартів, прийнятих у зарубіжній освіті. У закордонних ВНЗ, в т.ч. і педагогічної спрямованості, предмети економічної тематики посідають віддавна чільне місце. По-п'яте – система економічної освіти педагогічних працівників потребує докорінних змін з урахуванням входження ринкових відносин у систему освіти, формування ринку освітянських послуг і переходу до нових господарчих механізмів керівництва освітянськими закладами.

Є всі підстави вважати, що до цього часу не існує цілісної і переконливої концепції економіки освіти. Предтечею відсутності такої концепції та недостатньої уваги до її створення є успадкований від радянських часів підхід до поділу всіх видів діяльності на дві сфери: матеріальну і нематеріальну. Нематеріальній сфері відводилася другорядна роль і вважалось неприйнятним поєднувати поняття економіки з невиробничою діяльністю. Освіта завжди належала до галузі, працівники якої начебто не зайняті продуктивною працею, оскільки вони не виробляють матеріальних благ. У наш час, коли в розвинутих країнах дедалі більша частка внутрішнього валового продукту формується за рахунок послуг, а не матеріального виробництва, очевидно стає наукова і практична неправомірність і

³З висновків комісії по продуктивності праці Масачусетського технологічного інституту // Економіка України. – 1997. – №2.

⁴Там же.

ЕКОНОМІКА ОСВІТИ – СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ

обмеженість панівного на ті часи підходу. Розуміння освітянської праці як такої, що не створює матеріальні цінності, принижує її роль у суспільстві (як тут не згадати і про залишковий принцип фінансування освітянської галузі державою, і про невтішний соціальний статус освітян).

Тому теоретичною і методологічною основою для економіки освіти повинен бути курс “Основи економічної теорії”, що розкриває економічні категорії і закони розвитку будь-якої народногосподарської галузі. Як одна із галузевих економічних наук, економіка освіти має свій особливий предмет і вирішує специфічні завдання, пов’язані з аналізом своєрідних економічних процесів та закономірностей їх розвитку у сфері освіти.

Добре і повчально, що економіка освіти як галузева економічна наука почала вивчатися студентами 4-го курсу вищих педагогічних закладів освіти з опорою на раніше набуті знання з основ економічної теорії, педагогіки, зокрема школознавства та інших дисциплін. Головне завдання курсу економіки освіти ми вбачаємо у формуванні в майбутніх учителів системи стійких педагогічних знань про освіту як важливу складову частину народного господарства країни; у з’ясуванні специфіки економічних відносин (категорій і закономірностей) з приводу створення, розподілу, обміну і споживання освітянських послуг; у засвоєнні практичної значущості цих знань для педагогічних працівників загальноосвітніх навчально-виховних закладів; в формуванні вмінь застосовувати ці знання у своїй педагогічній діяльності.

Тематичний план розробленої і апробованої нами програми курсу “Економіка освіти” наведено в таблиці.

Програму курсу розроблено не для тієї чи іншої окремої ланки освіти, а стосовно всієї галузі освіти з помітним акцентом на проблемах економіки загальноосвітніх навчально-виховних закладів. Необхідність вивчення економіки освіти в широкому загальногалузевому плані визначається, на нашу думку, тим, що випускники вищих педагогічних закладів освіти поповнюють колективи навчальних закладів усіх ланок освіти і підготовки освітянських кадрів. Тому в них повинні бути сформовані узагальнені знання та уявлення про діяльність і дошкільних закладів, і загальноосвітніх шкіл, і профтехучилищ, і вищих закладів освіти, і закладів післядипломної освіти. Розроблена нами програма спрямована на глибоке вивчення і з’ясування теоретико-пізнавальної, творчої і світоглядно-пізнавальної функції з урахуванням сучасних наукових досягнень і сучасного стану економіки освіти в Україні. Особливу увагу в програмі надано новому господарчому механізму діяльності навчальних закладів, перспективним технологіям фінансування сфери освіти, розширенню додаткових платних освітянських послуг і підприємницької діяльності в освіті, новій системі організації заробітної плати працівників та соціально-економічній ефективності освіти.

До програми нами розроблені методичні рекомендації до проведення всіх 10 тем для майбутніх учителів загальноосвітніх дисциплін, визначено 4 практичні заняття.

При підготовці й апробації програми ми виходили з того, що економіка освіти має функцію універсальної категорії “людський капітал”, який лежить в основі сучасної національної моделі інноваційної економіки і вчитель повинен розуміти, що економічні категорії “виробництво”,

Таблиця.

Назви навчальних тем	Кількість годин на тему	
	для вчителів економічних дисциплін	для вчителів загальноосвітніх дисциплін
Освіта як система і галузь економіки	8	6
Економіка освіти: наука і навчальна дисципліна	8	6
Некомерційний характер освіти і ринок освітянських послуг	4	4
Господарський механізм сфери освіти	6	4
Фінансування системи освіти	6	4
Праця і винагорода праці педагогічних працівників	8	6
Матеріально-технічна база освіти	4	2
Науково-педагогічні кадри і їх відтворення	4	2
Соціально-економічна ефективність освіти	8	6
Всього годин:	56	40

“реалізація” і “споживання” в соціально-освітній сфері наповнюються іншим змістом. Скажімо, в поняття “освітнє виробництво” акцент слід робити на соціальні, психологічні і педагогічні аспекти.

Економічні аспекти лише визначають умови повного або окремого життєвого циклу освітнього процесу. І в той же час поняття “споживання” є універсальною категорією, яка має соціально-особистісні й економічні аспекти. Це поняття включає в себе природний механізм взаємодії людини з навколишнім його оточенням в процесі життя. Ми поділяємо думку М. Алексєєвої, що в економіці освіти в поняття “споживання” слід виділити такі етапи: навчання, працевлаштування і професійне зростання. І тому ми однозначно підтримуємо автора, що зводить предмет економічної освіти до сфери послуг не коректно, так само як і автоматично, непродумано переносити економічні категорії в освітню сферу.

На нашу думку, деталі такої трансформації вчитель може і не знати, але основи своєї функціональної діяльності зобов’язаний.

За браком площі, ми зупинились лише на окремих теоретичних положеннях. У подальшому розкриємо предмет, об’єкт, функції економіки освіти як галузевої науки і особливий акцент маємо намір зробити на функціонально-практичному аспекті нагальної проблеми.

Висновок. Аналіз літературних джерел, вивчення масового та передового педагогічного досвіду свідчать про те, що загальноосвітня школа, незважаючи на певні позитивні зрушення, не забезпечує належним чином умови для економічної освіти й виховання учнів. Однією з головних причин цього є недостатня підготовка вчителів до цієї важливої й відповідальної роботи, їх недостатня економічна компетентність.

Наявні у вчителів економічні знання, в т.ч. з економіки освіти, сформовані почасти однобоко, без необхідної проекції на практичну реалізацію, в умовах економічних відносин, які значною мірою вже стали надбанням історії. Тим самим виникає і дедалі загострюється зрима протиріччя: з одного боку, підвищується рівень вимог до економічної освіти й виховання учнів, а з іншого – наявна відсутність належної підготовки педагогічних кадрів до вирішення вкрай важливого для сьогодення соціально-педагогічного замовлення суспільства. Тому теоретична розробка і практична апробація питань економічної підготовки педагогічних кадрів є вкрай актуальною в умовах створення такої системи освіти в Україні, що має за мету формування нових поколінь громадян, які будуть жити й працювати в третьому тисячолітті.

1. Вачевський М.В. Економічне виховання як основа формування готовності молоді до самостійної трудової діяльності // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – №4. – С. 47–52.

2. Ковальчук В. Професійна та світоглядно-методологічна підготовка сучасного вчителя: модернізаційний аналіз. – Київ – Дрогобич: Коло, 2004. – 254 с.

3. Павленко А.Ф. Економічна освіта – важлива складова формування сучасного спеціаліста // Освіта України. – 1997. – 17 жовт.

4. Шпак О.Т. Економіка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 351 с.

5. Шпак О.Т., Падалка О.С., Шепотько В.П. Учителю про економічне виховання учнів: питання генезу і компетентності. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2009

a b c d a b c d a b

8 січня 2010 року

75 років від дня народження

Василя Симоненка

(08.01.1935 – 14.12.1963)

українського поета, і журналіста,

діяча українського руху опору

*“Живе лиш той, хто не живе для себе,
Хто для інших виборює життя”.*

*“Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину”.*

Василь Симоненко

a b c d a b c d a b